

VARIA

SYMPOSIUM 'BEYOND NATURAL LOCAL ECOSYSTEMS: LONG-DISTANCE TRADING IN FISH AND WOOD IN THE NETHERLANDS, 1300-1700', VU Amsterdam 8 april 1999

Myriam Daru

Het symposium 'Beyond natural ecosystems' (met Engels als voertaal) onder auspiciën van de Stichting Net Werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu en het zwaartepunt Ecologische Geschiedenis van het Leerstoelgebied Economische en Sociale Geschiedenis werd georganiseerd door dr. Petra van Dam, verbonden aan het zwaartepunt Ecologische Geschiedenis, onder dagvoorzitterschap van prof. dr. C.A. Davids (VU).

In de huidige globale economie is de invloed van de mondiale vraag op ecosystemen op de meest uiteenlopende lokale ecosystemen merkbaar. Bij dit symposium droegen vier sprekers bouwstenen voor het antwoord op de vraag of de invloed van lange-afstandshandel op lokale ecosystemen in de vroegmoderne tijd aan te tonen is.

Prof. dr. R.C. Hoffmann (York University, Toronto, Canada) sprak over 'Frontier fishing for medieval consumers: herring, stockfish, hake, tuna'. Hoffmann wees erop dat vervreemding van mensen van dood en leven van dieren en ingrepen van leden van een ecosysteem op een ander ecosysteem niet kenmerkend zijn voor de negentiende en twintigste eeuw zoals historici gericht op de moderne milieugeschiedenis veronderstellen. De ecologische veranderingen die bijvoorbeeld de vleesindustrie in de VS heeft veroorzaakt, hebben antecedenten in de middeleeuwen. Hoffmann liet zien hoe al in de dertiende eeuw een grootschalige ruil plaatsvond tussen oost en west. Internationale graanhandel was de voorwaarde voor de stedelijke groei in West Europa. Hoffmann spreekt in dit verband van 'ghost acreage': de bezetting en het gebruik van grote oppervlakten land op grote afstand van de plek van consumptie. Zo heeft West-Europa een grote invloed uitgeoefend op Poolse, Hongaarse en Scandinavische landschappen waar grote hoeveelheden vee graasden, bestemd voor export naar Duitsland en Nederland. De consumptie van vlees werd niet alleen bepaald door biologische noodzaak, maar ook door de inbedding van vleesconsumptie in het maatschappelijke en culturele leven. Bij vis spelen deze factoren ook een belangrijke rol. Het taboe op vlees in bepaalde periodes van het jaar veroorzaakte een grote vraag. Door verduurzaming (drogen,

zouten, roken) konden miljoenen vissen per jaar over grote afstanden reizen die aan hun natuurlijke omgeving werden onttrokken. Conserveringstechnieken zijn bijzonder belangrijk. Zo heeft het haringkaken bijgedragen tot het succes van de Nederlandse vloot. Hoffmann ging vooral in op de lotgevallen van drie soorten vis: haring (Noord Europa), sardines (Zuid-Europa) en stokvis. Dit heeft een selectieve en massale verwijdering van voedsel in de voedselketen en een onderbreking in de reproductieve cyclus van vis tot gevolg gehad. Kenmerkend bij het proces is dat de visserij die eerst de behoeften dekte van de bevolking aan de kust of dichtbij de kust, zich steeds meer richtte op verre markten. Bij de crisis van de visserij aan het einde van de middeleeuwen is het moeilijk te achterhalen welk aandeel de klimatologische veranderingen of de overvisving hebben gehad, maar het is wel duidelijk dat de visserij niet zonder gevolgen is gebleven op het leven in zee. Concluderend kan gezegd worden dat de vervlechting van gescheiden gebieden door middel van handel geen nieuw verschijnsel van de moderne tijd is, evenmin als overvisving en overbegrazing.

De bijdrage van prof. dr. L. Hacquebord van het Arctisch Centrum Groningen ging over de invloed van vier eeuwen walvisvangst op Spitsbergen op het Arctische ecosysteem. Bij het onderzoek is gebruik gemaakt van zeer uiteenlopende bronnen om de effecten van de walvisvangst op het ecosysteem te achterhalen: archeologie, archief- en biologisch onderzoek (onder meer onderzoek over vogelkolonies). Conflicten over eigendom hebben sporen in notariële bronnen gehad, die ook gegevens hebben geleverd. De walvisvangst werd behalve door Nederlanders ook door Denen, Engelsen, Duitsers en Basken beoefend. Hacquebord e.a. hebben historisch onderzoek geraadpleegd uit de verschillende landen die een vloot voor walvisvangst onderhielden. Het is daardoor mogelijk gebleken een overzicht te krijgen van de totale hoeveelheid gevangen dieren en bijgevolg een schatting te maken van de invloed van het onttrekken van de walvissen aan het maritieme ecosysteem.

Hiervoor was het ook nodig inzicht te krijgen in de biologische cyclus van walvissen en de relatie ervan met klimatologische gegevens. Die zijn van belang voor de gevolgen op de aan- of afwezigheid van ijs en het leven van plankton. Dit is weer van belang om te weten waarom vangststations werden verlaten en de vangst zich verplaatste naar het noorden. Walvissen verblijven langs het ijs wan-

neer phytoplankton een explosieve groei meemaakt door toename van lichtinval. Wanneer walvissen aan het ecosysteem onttrokken worden, komen grote hoeveelheden plankton vrij voor vis. Vis wordt gegeten door vogels zoals de kleine alk. Door bestudering van de voedselketen en van de aanwezigheid en de hoeveelheden van de betrokken diersoorten, is het mogelijk enige conclusies te trekken over de invloed van de walvisvisserij. Geografisch onderzoek toont aan dat zich vogelkolonies nu bevinden waar vroeger walvisvangst was. Door terug te redeneren en het gebruik van tot dan toe onbenutte bronnen is het Hacquebord en zijn medewerkers gelukt inzicht te verschaffen in de omvang van de veranderingen die door de walvisvangst op Spitsbergen zijn veroorzaakt.

De voordracht van dr. ir. D. de Vries van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist was wederom een demonstratie van de verrijking die interdisciplinair onderzoek kan brengen. De Vries verricht kunsthistorisch- en bouwhistorisch onderzoek, in het bijzonder van gebouwen uit de 14e, 15e en 16e eeuw. Voor de conservering en de restauratie van gebouwen is het noodzakelijk de ouderdom en de oorsprong van het hout in spanten en balklagen te weten te komen, om een zo authentiek mogelijk monument in stand te houden. Dendrologisch onderzoek en archieven zijn daarbij onmisbare bronnen. Maar door het onderzoek komen nog veel meer inzichten over tijd en de afstanden die overbrugd moesten worden om aan het benodigde hout te komen. Het gaat daarbij niet alleen om boomstammen, maar ook om half-fabrikaten, spantdelen die in de werkplaatsen van timmerlieden werden samengesteld en op de bouw werden gemonteerd. Voor de bouw in Nederland zijn in de periode van de 14e tot en met de 16e eeuw grote hoeveelheden hout geïmporteerd uit Duitsland en Scandinavië (waar al vanaf de zestiende eeuw systematische herplant plaatsvond). Ondanks toenemend gebruik van baksteen (stads-historici spreken van de 'verstening' van de Nederlandse stad) bleef de vraag naar hout groot. Bouwhistorisch onderzoek kan goede aanwijzingen geven voor richtingen van onderzoek, maar de kwantitatieve invloed van de Nederlandse verstedelijking op vreemde bos-ecosystemen is daarmee niet te schatten. Duitse historici spreken zelfs van roofofbouw. Voor het transport waren waterwegen essentieel, maar de gevolgde route is in het specifieke geval van bouwhistorisch onderzoek moeilijk of helemaal niet te achterhalen.

De scheepsarcheoloog drs. M. Manders (Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterarcheologie, Lelystad) buigt zich eveneens over hout,

zowel van de schepen zelf als van de lading. Bij de vondst van een in de Waddenzee gezonken schip met de karakteristieken van een fluitschip uit het einde van de zestiende eeuw waren ook vaten aanwezig. Afhankelijk van de vracht waren heel andere eisen gesteld aan de vaten en bijgevolg aan de gebruikte houtsoorten. Voor vloeistoffen was een veel hogere kwaliteit vereist. Bij een enkel schip, kan men hout vinden uit zeer verschillende geografische oorsprong. Voor het schip is hout uit Westfalië gebruikt, terwijl er vaten aanwezig zijn waarin Pools eiken is verwerkt. Het kuipersgilde stelde strikte eisen aan de kwaliteit van het hout. Dit betekende een gespecialiseerde import afhankelijk van de functionele eisen die de verschillende onderdelen van vaten en de verschillende soorten vaten en tonnen stelden. Net als bij bouwhistorisch onderzoek, geeft scheepsarcheologisch onderzoek vooral inzicht in de grote variëteit aan grondstoffen en de grote afstand die deze grondstoffen moesten overbruggen voordat zij verwerkt werden. Om de invloed van scheepsbouw op houtconsumptie te kennen, is het wel noodzakelijk om rekening te houden met het type constructie, omdat zowel soort als hoeveelheid verbruikt hout verschillen bij eenzelfde tonnage. Scheepsarcheologie kan wel informatie verschaffen die niet te vinden is in geschreven bronnen.

De uitvoerige inleiding van Petra van Dam voor dit symposium is in het Nederlands gepubliceerd in nummer 63 van *Net Werk* en wordt u op aanvraag toegezonden. Stichting Net Werk, Winselerhof 56, 5625 LZ Eindhoven tel.040-2423814, fax 040-2480794, e-mail: mdaru@iae.nl.

MEDICIJNGESCHIEDENIS AAN DE HAND VAN 'RECEPTENBOEKEN'

T.J. Rinsema

Een nog vrijwel onontgonnen gebied is de studie van het medicijngebruik aan de hand van 'Receptenboeken'. Dit zijn boeken waarin - in de apotheek - geschreven werd welke medicijnen werden afgeleverd. Jarenlang werden deze boeken in vele apotheken gebruikt, tot ze in de jaren vijftig van de twintigste eeuw in onbruik geraakten en vervangen werden door nieuwere archiveringsmethodieken.

Vele boeken zijn - uiteraard - in de loop der tijd verdwenen, maar her en der zijn boeken bewaard gebleven. Die boeken kunnen een nuttige bron zijn bij het onderzoek naar het geneesmiddelengebruik in vroeger tijden. Maar niet alleen het

gebruik van medicijnen, toedieningsvormen en prijzen kunnen worden afgelezen aan de hand van deze boeken. Ook kunnen ze bruikbaar zijn bij het achterhalen van de achtergronden van bijvoorbeeld epidemieën en voedselvergiftigingen die vroeger optraden. Zo zou het interessant zijn om de medicijngeschiedenis van een epidemie als die van de Spaanse griep van 1918-1919 aan de hand van dergelijke medicijnboeken uit de doeken te doen. Een ander voorbeeld is de ijswafelvergiftiging die in 1921 in Meppel 6 doden telde.

'Dokters en apothekers konden het niet aan' kopte één van onze landelijke dagbladen op 10 juli 1921. Het begin van een verslag over een verschrikkelijke gebeurtenis in het Drentse plaatsje Meppel. Het was warm en vele kinderen hadden zich op die zaterdag tegoed gedaan aan ijswafels die toen voor 2, 3 en 5 cent te koop waren. Ijswafelkoopman Vlierman had – later bleek dat hij de veroorzaker van de ijsvergiftiging was – zijn gehele voorraad verkocht en had voor de zondag al een nieuwe hoeveelheid ijs gemaakt. Maar voordat de Meppeler bevolking die zondag aan het eten van ijs toekwam sloeg het noodlot toe. 's Middags werden de eerste gevallen gemeld van acute diarree en al spoedig vermoedde men dat er verband bestond tussen het eten van de ijswafels en de gastro-intestinale klachten. Tegen de avond waren er ongeveer 200 ziektegevallen bekend, de meeste kinderen.

Later is – uiteraard – uitgebreid onderzoek gedaan naar de oorzaak van dit drama. Dr. C.W. Broers publiceerde daarover in het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* en kwam tot de conclusie dat er sprake was van een infectie met de *Bacillus enteritidis* Gaertner. De oorzaak: de room waaruit het ijs bereid werd is na het koken besmet geraakt door die bacterie en dankzij de hoge temperatuur kon die zich sterk vermeerderen.

De huisartsen Dhont, Heerspink en Lingmont togen aan het werk, geholpen door een collega uit het naburige Nijeveen en een collega uit Oud-Beijerland die toevallig in de omgeving van Meppel verbleef. In totaal werd door de doktoren tezamen 219 personen behandeld, verdeeld over 157 gezinnen. De zes slachtoffertjes waren allen maandagochtend overleden. Alle andere zieken verbeterden zodanig dat allen na ongeveer acht dagen als genezen mochten worden beschouwd.

De farmaceutische hulp lag in handen van apotheker Knoppers, die ook burgemeester van Meppel was. Zijn apotheek werd:

als het ware bestormd door angstige vaders, moeders, broers en zusters of andere bloedverwanten van de

patiënten, om toch maar zoo spoedig mogelijk het drankje te bemachtigen, dat door den dokter was voorgeschreven... .

Door de toevloed van patiënten werden de andere twee apotheken in Meppel ook opengesteld en in totaal werden er in twee dagen 236 recepten klaar gemaakt.

Dr. Broers meldt in het *NTvG* met welke geneesmiddelen men de acute enteritis te lijf ging:

...De door allen gevolgde therapie bestond uit het toedienen van calomel, nitrars argenti, bismutpreparaten enz., al naar gelang de toestand eiste; enkele malen werd norit gegeven, terwijl bij enkelen harttonica bleken niet te kunnen worden gemist....

En nu komt ons het geneesmiddelenboek te hulp. Want in de boeken van apotheek Knoppers – die de tand des tijds hebben doorstaan – staat genoteerd welke geneesmiddelen er tegen deze maag-darminfectie werden genuttigd.

Per datum werd genoteerd welk geneesmiddel aan wie werd gegeven en dus kunnen we door bij de bewuste data (10 en 11 juli) te kijken achterhalen welke geneesmiddelen de slachtoffers kregen voorgeschreven. De meeste kinderen kregen bismut salicylaat (37), calomel (5) en tannalbumine (22) voorgeschreven. Maar ook werden er kinderen met bromoform (2), spaanse wijn (2) en natriumcarbonaat (3) behandeld. In totaal werden er 16 geneesmiddelen gebruikt, dus ook toen al was er sprake van een ruim assortiment geneesmiddelen bij deze aandoening.

De volwassenen werden – opvallend genoeg – met andere geneesmiddelen behandeld: norit (5), natriumbicarbonaat (7) en ook bismut salicylaat (4). Helaas is niet te achterhalen of de artsen er ook nog een persoonlijke voorkeur op nahielden.

Als we het *Handbuch der Pharmaceutischen Praxis* van Hermann Hager uit 1893 erop naslaan dan blijkt dat de door de artsen voorgeschreven geneesmiddelen werkzaam zijn tegen de verschijnselen waarmee de acute enteritis gepaard gaat: diarree, maagklachten en koorts. Zij deden dat met de middelen die hen op dat moment ten dienste stonden. Of zoals de plaatselijke courant het schreef:

... die mannen der wetenschap, die op zulk een boven onze lof verheven wijze, al hun krachten hebben gegeven om de vreeselijke ramp, die onze stad heeft getroffen, tot een zoo klein mogelijke omvang te beperken....

Petite histoire? Klein leed in een voorbije periode? In 1921 was deze vergiftiging in ieder geval het gesprek van de dag en had tot gevolg dat gedurende jaren de ijscokear op de Meppeler markt ont-

brak. Geneesmiddelenboeken kunnen deze en andere geschiedenissen aanvullen en verduidelijken. Onderzoek van de nog bestaande boeken, mogelijk in samenhang met de sociaal-culturele context, kan ons veel verduidelijken over het geneesmiddelengebruik in vroeger tijden. In gewone tijden ... of in nood.

Literatuur:

Meppeler Courant van juli 1921

Gemeentearchief van Meppel, stuk no. 402

Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde (65)

1921; 697-699

Geneesmiddelenboeken apotheek Knoppers 1921

HET 30STE CONGRES VAN DE WORLD ASSOCIATION FOR THE HISTORY OF VETERINARY MEDICINE, München, 9-12 september 1998. Een verslag

A.H.H.M. Mathijssen

Op dezelfde locatie bij de *Englischer Garten*, waar Anton Will in 1790 zijn *Tierarzneischule* begon, vond het dertigste internationale veterinaire-historische congres plaats, dat tevens de zesde conferentie was van de *DVG-Fachgruppe 'Geschichte der Veterinärmedizin'*. De tachtig deelnemers van wie ongeveer de helft vergezeld was van een partner, waren afkomstig uit veertien verschillende landen. In tegenstelling tot de verwachting was het aantal Duitse deelnemers vrij beperkt. De dertig voordrachten waren in het algemeen van een goed niveau zodat er nauwelijks verloop optrad onder het gehoor, wat toch altijd dreigt als men congresseert in het centrum van een stad met zoveel interessante musea en andere bezienswaardigheden.

Tijdens de openingszitting werden toespraken gehouden door de decaan van de Münchense Veterinaire Faculteit, prof. Walter Hermanns, door onze gastvrouw prof. Angela von den Driesch, door de voorzitter van de *DVG-Fachgruppe 'Geschichte der Veterinärmedizin'*, prof. Johann Schäfer en door ondergetekende als voorzitter van de WAHVM. Ik benutte de gelegenheid om een demonstratie te geven van de enige dagen eerder op een server van de Bibliotheek Diergeneeskunde in Utrecht geïnstalleerde 'WAHVM-site' op het 'World Wide Web' (www.library.vet.uu.nl/~wahvm).

Behalve informatie over de World Association en haar jaarcongressen, worden de veterinaire-historische activiteiten per land gepresenteerd. Onder

Resources vindt men overzichten van:

- de lopende veterinaire-historische tijdschriften met besteladressen; van het internationale tijdschrift *Historia Medicinae Veterinariae* worden de inhoudsopgaven van de sinds 1994 verschenen afleveringen gegeven en van de publicaties van het Veterinaire Historisch Genootschap (*Argos* en *Cahiers*) tevens de Engelstalige samenvattingen van de hierin gepubliceerde bijdragen;
- de lijst van veterinaire-historische verenigingen in de wereld;
- de lijst van veterinaire-historische musea;
- een opgave van inventarissen van veterinaire archieven;
- een systematisch ingedeeld bibliografisch overzicht van ca. 1600 boeken en dissertaties over het vakgebied.

Voordrachten

Er waren, zoals gebruikelijk, weer twee algemene thema's gekozen. De thema's waren: 1) domesticatie en 2) relaties tussen de geneeskunde van mens en dier. De helft van de sprekers had zijn/haar onderwerp binnen een van deze thema's gekozen.

Als algemene inleiders traden achtereenvolgens op dr. Jean-Denis Vigne (Musée d'Histoire Naturelle, Parijs) en prof. Vaclav Kouba (Animal Health Service, Praag). De eerstgenoemde zette in een magistraal betoog uiteen hoe op basis van de archeologische fauna's rond het Middellandse-Zeegebied een gedifferentieerd beeld verkregen kan worden van de verspreiding vanuit het Midden-Oosten van de huisdieren ten tijde van het Vroege Neolithicum (7000-6000 jaar v.Chr.) waarbij per regio afgeleid kan worden in hoeverre de toenmalige bevolkingsgroepen afhankelijk waren van hun huisdieren of van de jacht.

De inleiding tot het tweede thema werd verzorgd door Vaclav Kouba. Deze behandelde zeer recente geschiedenis, namelijk de samenwerking van de internationale organisaties FAO, WHO, OIE bij de bestrijding van zoönosen. Zijn conclusie was dat gezamenlijke inspanningen wel tot een sterke verbetering van de controle, maar nog niet tot uitroeiing van enige zoönose geleid hebben.

Onder het thema 'domesticatie' vielen zes bijdragen. Norbert Benecke (Deutsches Archäologisches Institut, Berlijn) gaf de huidige opvattingen over de domesticatie van het paard. Deze blijkt min of meer onafhankelijk plaats gevonden te hebben in tenminste vier regio's en in verschillende tijdsperiodes, zich uitstrekkend tussen 4000 en 2000 jaar v. Chr.. Prof. Stanislav Rudik (Veterinaire Faculteit Kiev) presenteerde een breed overzicht

vanaf de vroege domesticatie van het paard in de Ukraine, door hem in het vierde millennium geplaatst, tot aan de recente tijd, waarin omvangrijke stoeterijen de Ukraine tot centrum van de paardenteelt hebben gemaakt. Een originele bijdrage kwam van prof. Antonio Pugliese (Veterinaire Faculteit, Messina) die een zeer levendige voordracht gaf over het africhten van de fret voor de jacht op het konijn. Tore Hålstein (Veterinaire Faculteit, Oslo) sprak over de ontwikkeling van de visteelt in Noorwegen. Van domesticatie kan hier pas gesproken worden sinds de toepassing van kunstmatige bevruchting. Zoals we van hem gewend zijn had dr. Rainer Grimm (Veterinärämth Mühldorf, Beieren) weer een goed verzorgde voordracht; deze keer gewijd aan de vrij korte periode van ca. honderdvijftig jaar waarin struisvogels gehouden worden. Hij beantwoordde de vraag of de struisvogel een huisdier geworden is ontkennd en hij wees de struisvogelhouderij in onze streken af als strijdig met het welzijn van dieren en zelfs als dierenmishandeling. Prof. Helmut Meyer (Tierärztliche Hochschule, Hannover) gaf een overzicht van het gebruik van de hond als proefdier in het voedingsonderzoek. Sinds Reinier de Graaf in de zeventiende eeuw fistels wist aan te leggen om pancreassap op te vangen, is de hond eerste keus gebleven voor het doen van onderzoek op het gebied van de spijsverteringsfysiologie en het stofwisselingsonderzoek totdat in het begin van de eeuw ook de rat hiervoor gebruikt ging worden. Dit onderwerp lag al op de grens van het tweede thema, waartoe acht voordrachten gerekend kunnen worden te behoren.

De drie voordrachten van Nederlandse zijde, van Bob Baljet, Peter Koolmees en Jan Berns behandelden achtereenvolgens: de bemoeienissen van medici met dierziekten in de achttiende eeuw in Nederland, de professionalisering van de medische beroepen tussen 1840 en 1940, en de verschillen en overeenkomsten in de medische en veterinaire vaktaal. Prof. Peter Knezevic (emeritus, Veterinärmedizinische Universität, Wenen) sprak over de interactie van de niet-invasieve technieken in de medische en veterinaire orthopedie. Dr. D. Seyfarth (Leipzig) gaf een goed gedocumenteerd overzicht van het langdurig dispuut in de negentiende eeuw over de pathogenese van de bovine tuberculose en haar verhouding tot de humane vorm. Raghild Münch (Institut für Geschichte der Medizin, FU Berlijn) beheert de Robert Koch-archieven. Zij belichtte in het kort Kochs betekenis voor de diergeneeskunde. Behalve zijn ontdekking van de *Bacillus anthracis* lag deze vooral op het gebied van de tropische veeziekten. Aan de hand van de bewaard gebleven aantekeningen, foto's en

preparaten kan het verloop van zijn expedities naar Afrika, 1896-98 en 1904, gereconstrueerd worden. Spr. betoogde dat op basis hiervan een nieuw beeld van zijn onderzoeksmethodiek naar voren komt. [Voor de geschiedenis van de geneeskunde in het voormalige Nederlands Oost-Indië zou het interessant kunnen zijn een soortgelijk onderzoek te doen naar Kochs verblijf op Java en Nieuw Guinea van september 1899 tot augustus 1900]. De vroegere directeur van het virologisch onderzoeksinstituut op het eiland Riems, prof. Wolfgang Wittmann zette uiteen hoe het onderzoek op Riems in de achtereenvolgende perioden onder Loeffler, Waldmann en Röhrer toepassing en erkenning gevonden heeft in de humaan-medische context.

De overige voordrachten vielen in de categorie 'varia'. Dr. Martin F. Brumme (Institut f. Geschichte d. Medizin, FU Berlijn) demystificeerde een figuur uit de Romeinse Oudheid, Herophilus genaamd (niet te verwarren met de Alexandrijnse anatoom/fysioloog) van wie de identiteit omstreden is. Sommigen houden hem voor een oogdokter (*medicus ophthalmicus*), anderen voor een paardendokter (*m. equarius*) die ten tijde van Julius Caesar een hoge positie bekleed zou hebben. Brumme betoogde dat deze figuur fictief is en zijn ontstaan te danken heeft aan een moraliserend verhaal van Valerius Maximus. Een van de beste voordrachten tijdens het congres werd gegeven door de Amerikaan van Duitse afkomst, prof. Wolfgang Jöchle (Denville, NJ, USA). Geïllustreerd met veel mooie dia's maakte hij duidelijk dat tal van fragmenten betrekking hebbend op de voortplantingsfysiologie in de geschiedschrijving van Herodotus (484-425 v.Chr.) die een halve eeuw geleden nog als fantasieën werden beschouwd, in het licht van de huidige kennis wel degelijk verklaarbaar en dus juist geobserveerd blijken te zijn. Een geleerd exposé werd gegeven door prof. Klaus-Dietrich Fischer (Medizinhistorisches Institut, Mainz) die veel tekstkritisch onderzoek doet aan Latijnse veterinaire geschriften. Hij belichtte de rol van het koninkrijk Sicilië in de tweede helft van de dertiende eeuw voor de vertaling in het Latijn van enige Griekse hippiatrische teksten. Genoemd werd Bartholomaeus van Messina als waarschijnlijke vertaler van Hierocles (vierde eeuw). De bronnen die Jordanus Ruffus bij het schrijven van zijn beroemde boek over paardeneeskunde heeft gebruikt, blijven vooralsnog onbekend.

Een lezing die voor de meesten helaas nauwelijks te volgen was vanwege de rappe Ierse tongval leidde ons langs alle passages waar in de *Ulysses* van James Joyce mond-en-klauwzeer ter sprake komt, die de spr., Brian ó Súilleabháin (Ministry of

Agriculture and Food, Sligo) alle in hun historische context wist te plaatsen.

Vanuit Wenen en Brno werden biografische bijdragen geleverd over J.G. Wolstein (1738-1820), de gebroeders Johann Emanuel (1787-1876) en Johann Elias (1789-1886) Veith, I.J. Pessina (1766-1808) en J. Lenfeld (1889-1939). En sprekers uit Japan en Egypte behandelden de ontwikkeling van enige veterinaire opleidingsinstituten in die landen.

Drie nog in bewerking zijnde of pas gepubliceerde dissertatie-onderwerpen kwamen aan de orde in de voordrachten die resp. handelden over het hippiatrisch hoofdstuk in de *Kitab-al-Filaha* van Ibn-al-Awam (12e-13e eeuw), het al of niet zinvolle gebruik van geneeskrachtige planten bij runderziekten (17e-19e eeuw) en het therapeutisch gebruik van excrementen in de diergeneeskunde, vroeger in Europa en nu nog in de Soedan. Prof. Hartwig Prange (Institut für Tierzucht und Tierhaltung mit Tierklinik, Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg) maakte veel indruk met zijn zorgvuldige reconstructie van de Stasi-methoden in de vroegere DDR. Aangezien epizoötieën en diersterften als ernstige inbreuken op de economie werden beschouwd, vormde het hele terrein van de diergeneeskunde een bijzonder aandachtsgebied van het Ministerie voor Staatsveiligheid, ten gevolge waarvan allen die op dat terrein werkzaam waren aan een intensieve controle onderhevig waren.

Petrissa Rinesch, die meewerkt aan een boek ter gelegenheid van het 250-jarig bestaan van de dierentuin in Schönbrunn, vergastte ons tenslotte op een aangenamer onderwerp onder de titel 'A touch of Paradise', waarbij zij de ontwikkeling van dierentuinen als verzamelingen van exoten ten behoeve van een elite, tot plekken waar bedreigde soorten nog kunnen overleven, de revue liet passeren. Deze afsluitende lezing was een zinvolle inleiding op het bezoek aan *Tierpark Hellabrunn*, waar ook het congresdiner plaatsvond, dat geserveerd werd tussen de aquaria!

Aanbieding van de Cheiron-medaille

De ontvangst in de senaatszaal door een van de prorectoren van de Ludwig-Maximilians-Universität bood een mooie ambiance om dit ereteken uit te reiken, ingesteld om een persoon te eren die zich bijzonder verdienstelijk gemaakt heeft voor de veterinaire geschiedenis. De medaille 1998 werd toegekend aan dr. Helmut Wentges, practicus te Aschheim bij München vanwege zijn inspanningen gedurende een lange reeks van jaren om voor eigen rekening een veterinaire-historische verzameling bijeen te brengen die qua breedte (zowel geografisch als in tijdsdimensie) en qua omvang zijn

weerga in de wereld niet kent. De bekroonde zette in zijn dankwoord de motieven voor en de richtlijn bij zijn collectionering uiteen. Hij deelde mee dat de gemeente Aschheim besloten heeft een accommodatie tot onderbrenging van de collectie ter beschikking te stellen zodat binnen afzienbare tijd de verzameling voor het publiek opengesteld kan worden. Als proeve had hij tien vitrines ingericht in het *Kultur-Gebäude* te Aschheim. Om de opening van deze expositie daags na sluiting van het congres bij te wonen, werden de aanwezigen uitgenodigd.

Ledenvergadering

Om een betere representatie van de ledenverenigingen in het bestuur te verkrijgen zonder dit al te uitgebreid te hoeven maken, werd het voorstel aangenomen om de 'extended board' te vervangen door een 'liaison committee', waarin alle ledenverenigingen door één persoon vertegenwoordigd zijn met daarnaast één vertegenwoordiger van de persoonlijke leden. Behalve de voorzitter en de secretaris/penningmeester traden alle bestuursleden af. Tot nieuwe bestuursleden werden benoemd: dr. Peter Koolmees als vice-voorzitter en prof. Johann Schäffer (Duitsland) en dr. Georges Theves (Luxemburg) als leden. Tot vertegenwoordiger van de persoonlijke leden in het 'liaison committee' werd vervolgens dr. John Broberg (V.K.) benoemd.

Vanuit de werkgroepen werden twee rapporten ontvangen.

Prof. Schäffer (Hannover) gaf een toelichting op de door hem opgestelde *Survey of veterinary history teaching in the world* (1997). Dit verslag werd aan de aanwezigen ter beschikking gesteld. De belangrijkste uitkomsten van deze enquête werden reeds medegedeeld in *Gewina* 21 (1998) 59.

Dr. Ivan Katic (Kopenhagen) gaf de stand van zaken weer m.b.t. het vorig jaar genomen initiatief om door internationale samenwerking te komen tot publicatie van een *International dictionary of veterinary biography*. Hij had uit 21 landen positieve reacties en toezeggingen tot medewerking ontvangen. Er waren ca. duizend personen voorgesteld die voor opname in aanmerking zouden komen. De volgende fase zal zijn de medewerkers in de verschillende landen nader te instrueren over het model waarin de biografieën moeten worden opgesteld. Als zodanig werd gekozen voor een soortgelijk 'format' als toegepast in de *Dictionary of American medical biography*, ed. by Martin Kaufman, Stuart Galishoff and Todd L. Savitt. De verwachting werd uitgesproken dat de bijdragen

geleidelijk zullen binnenkomen. Zodra een 'batch' publicabel wordt bevonden, kan deze bij wijze van voorlopige uitgave via Internet ter beschikking worden gesteld. Aanvullingen zijn dan nog mogelijk.

EEN BLOEIENDE HISTORIOGRAFIE BUITEN GEVAAR

Gemma Blok

In 1994 constateerden Jaap van Belzen en Joost Vijselaar, twee geschiedschrijvers van de psychiatrie van het eerste uur, dat de historiografie van de psychiatrie in Nederland in gevaar was.¹ Eind jaren zeventig was de belangstelling voor dit onderzoeksterrein hier ten lande op gang gekomen, gestimuleerd door 'anti-psychiatrische' boeken als Michel Foucaults *Geschiedenis van de waanzin* (1975). De kritiek op de psychiatrie bracht de vraag met zich mee naar de historische wortels van dit omstreden vak. Een 'bloeiende historiografie' ontstond. Op het Nederlands Centrum voor Geestelijke Volksgezondheid (NcGv, tegenwoordig het Trimbos-instituut geheten) ontstond een 'commissie Geschiedenis van de Psychiatrie'. Psychiaters, voorheen de enigen die over de geschiedenis van hun vakgebied schreven, kregen concurrentie van historici, sociologen, psychologen, filosofen en pedagogen.

Aanvankelijk richtte de aandacht van deze geschiedschrijvers zich vooral op de negentiende en begin twintigste eeuw. De opkomst van de inrichtingspsychiatrie werd beschreven, men keek naar de behandeling en het dagelijks leven in deze 'gestichten', en de geschiedenis van de wetgeving op het gebied van de psychiatrie werd onderzocht. Ook was er aandacht voor de receptie van de psychoanalyse in Nederland, de relatie tussen psychiatrie en godsdienst, de groei van psychiatrische voorzieningen buiten de muren van de inrichtingen (de 'ambulante' psychiatrie) en de opkomst van psychotherapieën in bredere zin. Verder werden symposia georganiseerd over onderwerpen uit de geschiedenis van de psychiatrie. De Nederlandse bemoediging met het vakgebied bereikte een piek in 1990, toen Nederlandse historici het eerste Internationale Congres organiseerden voor wetenschappers op dit terrein.

Maar begin jaren negentig leek het stil te worden op de werkvloer, aldus Van Belzen en Vijselaar. De stroom publicaties dreigde op te drogen. Vaste promotieplaatsen, hoogleraarschappen of formatieplaatsen waren er niet voor historici van de psychiatrie. Er was nauwelijks onderwijs op het ter-

rein. Aan de universiteiten was het onderwerp 'zo goed als non-existent'. Het gevaar was dus aanwezig dat 'de zaak als een nachtkaaers' uitging. Dat gevaar lijkt nu, in 1999, (voorlopig) geweken. Het pessimisme van de twee geschiedschrijvers van het eerste uur was logisch, gezien de versnipperde en onzekere situatie binnen het vakgebied, maar bleek gelukkig onterecht. Eigenlijk is dat weinig verbazend. De rol van psychiatrie en psychologie in onze samenleving is de afgelopen eeuw zo gigantisch toegenomen, dat het onwaarschijnlijk was dat onderzoek ernaar een doodgeboren kindje zou blijken.

Allereerst verscheen de afgelopen jaren een flink aantal gedenkboeken over psychiatrische ziekenhuizen. Veel van deze ziekenhuizen werden ongeveer honderd jaar geleden opgericht, of moesten fuseren met andere instellingen, en wilden daarom hun geschiedenis te boek laten stellen. Zo verschenen publicaties over Endegeest bij Leiden, de Willem Arntsz Stichting in Utrecht, het Hooghuis te Ettenleur en Santpoort bij Haarlem. Dit jaar zullen nog twee gedenkboeken het licht zien, over de psychiatrische ziekenhuizen Delta in Rotterdam en Welterhof in Heerlen. En er staan nog meer jubileumboeken op stapel, onder andere over P.Z. Willibrord in Heiloo. Overigens verscheen in 1996 ook een fraai geïllustreerd boek van Annemarie Kerkhoven over het historisch bezit van de Nederlandse psychiatrische ziekenhuizen.

Daarnaast verschenen interessante publicaties die zich niet beperkten tot de inrichtingspsychiatrie. Zoals een proefschrift van Geertje Boschma over de geschiedenis van de psychiatrische verpleegkunde, een dissertatie van Stephen Snelders over de toepassing van LSD in de Nederlandse psychiatrie, een proefschrift van Hanneke Westhoff over de Katholieke Beweging voor Geestelijke Volksgezondheid en een boek van 't Hof over vijftientwintig jaar Nederlandse Vereniging v/d Psychiatrie. Ook op het gebied van de kinder- en jeugdpsychiatrie verscheen het nodige. Een ander verwant terrein, de geschiedenis van de zwakzinnigenzorg, kende de afgelopen jaren zelfs een ware bloeiperiode, met boeken van Inge Mans (*Zin der zotheid*), Annemieke Klijn (*Tussen charitas en psychiatrie*) en Evelien Tonkens (*Het zelfontplooiingsregime. De actualiteit van Dennendal en de jaren zestig*). Afgelopen mei verdedigde Joost Vijselaar zijn proefschrift over het dierlijk magnetisme in Nederland. En binnenkort valt een dissertatie te verwachten van Leonie de Goei over de Nederlandse Beweging voor Geestelijke Volksgezondheid. Kortom, de stroom publicaties is na 1994 zeker niet opgedroogd.

Verder goed nieuws is dat de geschiedschrijving van de psychiatrie de overstap wist te maken naar de 'academia'. Zo ontstond enkele jaren geleden binnen het Huizinga-instituut voor Cultuurgeschiedenis aandacht voor de geschiedenis van de psychiatrie. Dit leidde niet alleen tot de oprichting, vanuit het Huizinga-instituut, van een studiegroep voor de geschiedenis van de psychiatrie, maar ook tot een aantal congressen die werden georganiseerd door het Huizinga-instituut en het Londense Wellcome Institute for the History of Medicine. De twee congressen die tot nog toe werden gehouden, in 1997 en 1998, richtten zich op de psychiatrie na 1945, en de geschiedenis van de psychofarmacologie. Het waren unieke en vruchtbare pogingen tot internationale vergelijking, en het eerste congres resulteerde in een bundel getiteld *Cultures of Psychiatry* (Amsterdam 1998, red. M. Gijswijt-Hofstra en R. Porter). In 1999 en 2000 zullen bijeenkomsten worden georganiseerd door Huizinga, Wellcome en de laatste ook in samenwerking met de Robert Bosch Stiftung in Stuttgart.

Bovendien honoreerde NWO in 1998 een subsidie-aanvraag van prof.dr. Marijke Gijswijt-Hofstra (Universiteit van Amsterdam) en dr. Harry Oosterhuis (Universiteit van Maastricht) voor het programma 'De gestoorde psyche. Theorie en praktijk in Nederland in de twintigste eeuw'. Het is een omvangrijk project. Twee postdocs gaan vanaf 1999 werken aan deelonderwerpen. Joost Vijselaar zal zich drie jaar lang richten op de patiënt in de intramurale psychiatrie, door middel van uitgebreid dossieronderzoek. Dergelijke 'history from below', zoals Roy Porter het noemt, is in ons land nog weinig bedreven. Er bestaat weliswaar een boek van Denise de Ridder en Peter van Lieshout over patiënten van het Amsterdamse Instituut voor Medische Psychotherapie, en in sommige denkboeken over psychiatrische ziekenhuizen komen patiënten aan bod, maar systematisch onderzoek naar de lotgevallen en meningen van deze essentiële groep mensen binnen de geestelijke gezondheidszorg is er nog niet.

Een tweede, in april aan te stellen postdoc onderzoekt de ontwikkeling van de psychiatrische beroepsgroep. Daarnaast vallen nog drie promotie-onderzoeken binnen het programma. Cecile aan de Stegge en Jessica Slijkhuis (beiden Universiteit van Maastricht) bestuderen respectievelijk de geschiedenis van de psychiatrische verpleegkunde, en de maatschappij- en cultuurkritiek binnen de Nederlandse psychiatrie in de periode 1870-1914. Een derde promotieonderzoek, uitgevoerd

aan de UvA door ondergetekende, richt zich op de 'antipsychiatrie', een kritische stroming binnen de psychiatrie uit de jaren zestig en zeventig. Harry Oosterhuis en Marijke Gijswijt streven ernaar om rond 2002 een overzichtswerk gereed te hebben dat alle deelonderzoeken, alsmede alle literatuur die tot dusver is verschenen, samenbundelt.

Het programma biedt een goede gelegenheid om de continuïteit binnen het vakgebied te waarborgen, bestaand onderzoek en aanwezige literatuur samen te voegen en te werken aan theorievorming over de geschiedenis van de psychiatrie in ons land. Bovendien willen de onderzoekers de theorie en praktijk van de geestelijke gezondheidszorg bekijken vanuit sociaal-cultureel en internationaal vergelijkend perspectief. Een verbetering dus ten opzichte van de voorafgaande situatie, waarin onderzoek gefragmenteerd was, weinig theoretisch, nauwelijks internationaal vergelijkend en ook niet erg cultuurhistorisch georiënteerd.

Ook aan andere universiteiten is de aandacht voor de geschiedenis van de psychiatrie overigens aan het toenemen. Aan de Vrije Universiteit zal Toine Pieters onderzoek gaan verrichten naar de geschiedenis van de psychofarmacologie bij het ziektebeeld depressie. Verder toonde de Universiteit van Utrecht, in de persoon van hoogleraar psychiatrie René Kahn, belangstelling voor de geschiedschrijving van de Nederlandse psychiatrie. In samenspraak met het Trimbos-instituut ontstond het plan om de geschiedenis van de academische psychiatrie in ons land een uitgebreid en volledig te laten onderzoeken. Inmiddels is de financiering voor dit project rond en kan binnenkort een postdoc onderzoeker worden aangesteld. Ook op dit terrein bestaan immers nog grote lacunes, ondanks publicaties over afzonderlijke hoogleraren en een onlangs verschenen boek van de hoogleraar psychiatrie in Leiden, Harry Rooymans, over de historie van de Jelgersmakliniek (de psychiatrische kliniek van de Universiteit van Leiden).

Aan de vooravond van het nieuwe millennium is de bloeiende historiografie van de psychiatrie in Nederland dus buiten levensgevaar. Ook in het buitenland is de belangstelling voor dit terrein zeker niet uitgedoofd, getuige bijvoorbeeld het belangwekkende boek van Edward Shorter, *A history of psychiatry. From the era of the asylum to the age of Prozac*. Over vijf jaar is er waarschijnlijk dus ook een dergelijk overzichtswerk over de Nederlandse psychiatrie in deze eeuw. De geschiedenis van de psychiatrie is een volwassen deelgebied geworden van de geschiedenis.

JOSEPH SYLVESTER (1874-1897)

Teun Koetsier

Op vrijdag 9 april 1999 vond tijdens het 34ste Nederlands Mathematisch Congres, dat in Utrecht werd gehouden, een symposium plaats gewijd aan de Britse wiskundige James Joseph Sylvester (1814-1897). Het symposium werd georganiseerd door het Landelijk Werkcontact voor de Geschiedenis en de Maatschappelijke Functie van de Wiskunde. Aanleiding tot het symposium was het bezoek aan Nederland van een specialist op het gebied van het werk van Sylvester, professor Karen Parshall van de University of Virginia in de Verenigde Staten.

Het symposium werd geopend door Robin Wilson van de Open University (Engeland). Wilson gaf eerst een overzicht van het gevarieerde en verre van probleemloze leven van Sylvester, een van Englands prominente negentiende-eeuwse wiskundigen. In 1841 gaf Sylvester zijn baan aan het University College in Londen op voor een professoraat aan de University of Virginia in de Verenigde Staten. Het beviel hem niet in de nieuwe wereld en hij keerde naar Londen terug om te ontdekken dat niemand echt behoefte aan hem had. Na onder meer voor een levensverzekeringsmaatschappij te hebben gewerkt werd hij uiteindelijk professor aan de Koninklijke Militaire Academie in Woolwich: veel lesgeven aan niet in wiskunde geïnteresseerde studenten en weinig tijd voor onderzoek. Eigenlijk keerde het tij pas in 1878 toen Sylvester een baan aanvaardde aan de John Hopkins University in Baltimore in de V. S. Zijn werk daar gedurende een periode van vijf jaar is van grote betekenis geweest voor het op gang komen van het onderzoek in de wiskunde in Amerika. Wilson zette vervolgens uiteen hoe de carrière van Sylvester een hoogtepunt bereikte toen hij, hoewel hij al 69 jaar oud was en hoewel hij zijn opleiding niet in Oxford maar in Cambridge had genoten en hoewel hij jood was, toch in 1883 op grond van zijn kwaliteiten werd benoemd tot Savilian Professor of Geometry in Oxford. Aan het professoraat kwam een einde in 1894 door het sterk achteruitgaan van het gezichtsvermogen van Sylvester. Martyn Mulder (Erasmus Universiteit) vervolgde met een voordracht waarin hij uiteenzette dat Sylvester kan

worden beschouwd als de grondlegger van de grafentheorie. Hij signaleerde dat eenzelfde soort structuur, die Sylvester als eerste 'graaf' (graph) noemde, voorkwam bij het oplossen van algebraïsche problemen, bij het in tekeningen weergeven van de structuur van moleculen in de chemie en tenslotte in de werktuigbouwkunde in de theorie van stangenmechanismen. Sylvester heeft aantoonbaar grote invloed gehad op de Deen Julius Petersen, die een van de eerste fundamentele artikelen over grafentheorie schreef. Ook de term 'boom' (tree) voor een speciaal soort grafen is van Sylvester afkomstig. De derde voordracht in het symposium werd gegeven door Teun Koetsier (Vrije Universiteit). Koetsier behandelde de rol van Sylvester in de ontwikkeling van de theorie van stangenmechanismen. Hij liet zien hoe een door James Watt bedacht mechanisme – vaak het 'parallelogram van Watt' genoemd – dat een benaderde rechtgeleiding van het uiteinde van de zuigerstang van een stoommachine leverde, leidde tot de ontdekking in de jaren zestig van de vorige eeuw door de Franse kapitein der genie Peaucellier van een exacte rechtgeleiding. Die exacte rechtgeleiding leidde niet tot betere stoommachines, maar wel tot nieuwe belangstelling van wiskundigen voor stangenmechanismen. Sylvester heeft hierbij een zeer stimulerende rol gespeeld. Na het symposium hield Karen Parshall de slotvoordracht van het Nederlands Mathematisch Congres waarin ze Sylvesters belangrijkste bijdragen aan de wiskunde behandelde. Die betreffen de algebra en in het bijzonder de theorie van de algebraïsche invarianten. Het idee 'invariant' is bijzonder belangrijk in de wiskunde. Zo kan men bijvoorbeeld de vlakke euclidische meetkunde definiëren als de theorie van alles wat hetzelfde blijft in het vlak als men dat vlak onderwerpt aan willekeurige transformaties die de afstand tussen twee punten onveranderd laten. Op dezelfde manier kan men zeggen dat de topologie gewijd is aan de eigenschappen die bij elastische transformaties in stand (of invariant) blijven. In de negentiende-eeuwse algebra spelen algebraïsche invarianten een grote rol. In het midden van de negentiende eeuw hebben in het bijzonder de Engelse wiskundigen Sylvester en Cayley fundamentele bijdragen aan die theorie geleverd.